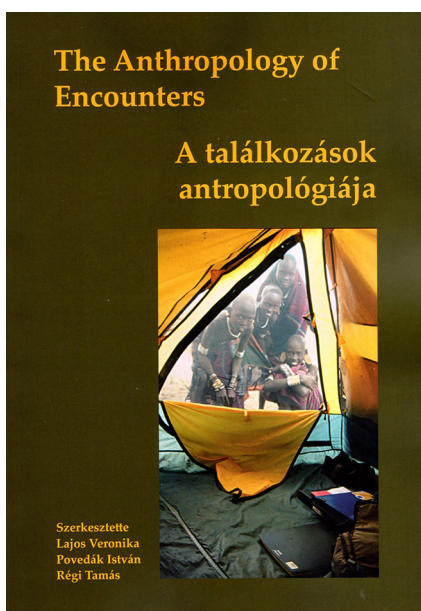

A SZUBVERZIÓ FELFEDÉSE

Lajos Veronika – Povedák István – Régi Tamás (szerk.)
The Anthropology of Encounters / A találkozások antropológiája
Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, 2017

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.4.62>

„[...] az etnográfát történetileg determinálja az a pillanat, amikor az etnográfus találkozik azzal, akit tanulmányoz” – mondja ki Vincent Crapanzano *Hermész dilemmája: A szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban* című írásában. Mégis, folytatja, ezt a determináltságot a kutatók egész sokáig nem ismerték fel/el: nem reflektáltak saját pozíciójukra és álcázták etnográfiaik (itt leírt események) szubverzív – felforgató, félreinterpretált, feltételes és kisajátító – jellegét (lásd Crapanzano 1999: 514–539). Crapanzano fenti kritikája az egyik csúcsteljesítménye annak az 1960-as években kezdődő majd a 80-as évek közepére tetőző (James Clifford, Clifford Geertz és George E. Marcus írásai nyomán kialakult) *writing-culture*-vitának, amely többek között az antropológia reprezentációs válságát, a kutatási módszerek problematikusságát és a különféle kritikai elméleteket, például a *dekonstrukciót* tematizálta (lásd erről pl. James–Hockey–Dawson 1997). A kutató és kutatott közötti *találkozások* tudományelméleti, módszertani és etnográfiai vonatkozásai (is) sokáig rejtve maradtak (lásd újabban pl. a vizuális antropológia területén Meyer 2017: 198–220; az orvosi antropológia területén Rashid et. al. 2015:1–16). Magyar vonatkozásban itt csak N. Kovács Tímea 2007-es *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról* című könyvére (N. Kovács 2007), illetve a Biczó Gábor szerkesztésében megjelent 2004-es *Az Idegen – Variációk Simmeltől Derridáig* című tanulmánykötetre szeretnék utalni, ez utóbbi elsőként tett magyar nyelven elérhetővé a szociokulturális idegenség témájával foglalkozó nemzetközi filozófiai és társadalomtudományi írásokat (a szövegek többsége az antropológia reprezentációs válságával, illetve ezzel összefüggésben az *othering* [‘más tételezése’] problematikájával foglalkozik, Biczó 2004). Megemlítem még a *Replika* folyóirat 2016-os részvétel, együttműködés kérdéseit körüljáró tematikus számát (Farkas–Lajos 2016) és az

---

¹ PhD, a PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék tudományos munkatársa (MTA Prémium posztdoktori ösztöndíjas kutató).

MTA BTK Néprajztudományi Intézetének néprajzi, antropológiai terepkutatásokkal foglalkozó 2017-es évkönyvét (Mészáros–Vargyas 2017), ugyanis mindkét kötet újszerűen viszonyult a kutató-kutatott közötti kapcsolat kérdéséhez (pl. másság, beilleszkedés, konfliktusok, hatalom, kooperáció stb.).

Sokkal régebbi időkre nyúlik vissza a vizsgált közösségek különféle típusú találkozásainak antropológiai vizsgálata, az szinte egyidős a tudomány történetével. A vonatkozó vizsgálatok mélység-élessége, a találkozásnak tulajdonított tudományos jelentőség és mindezek elméleti-módszertani keretei a különféle tudománytörténeti paradigmáknak megfelelően folyamatosan változtak, formálódtak. Idővel a kultúra által előírt, az emberi kapcsolatokat és találkozásokat jellemző viselkedési szabályok, etikettek és a kiszámítható egymásra hatások (pl. akkulturáció) helyett, sokkal nagyobb hangsúly helyeződött a találkozások, gyakorlatok (performanszok, rítusok), és a különféle közösségi és egyéni döntések és értelmezések egyenlőtlen és gyakran szubverzív, felforgató, konstitutív kultúraformáló szerepeire. Vizsgálni kezdték, hogy az emberek (csoporton belüli vagy csoporton kívüli – turistákkal, menekültekkel stb.) közötti, az emberek és az állatok, az ember és a természetfeletti közötti vagy például a különféle kulturális áramlatokkal, ideológiákkal (pl. globalizáció) való találkozások milyen újabb kulturális jelentéseket, kategóriákat hoznak létre, és hogy mi jellemzi ezeket a folyamatokat (lásd erről Faier–Rofel 2014:363–377). Ez utóbbi találkozás-tematika szervesen összefonódik a hazai néprajzi és antropológiai vizsgálatokkal is. Gondolok itt például az emberi viszonyokat (szomszédságról Pozsony 1997, komaságról Vidacs 1985), a táj-ember közötti kapcsolatokat (Viga 1999, Máté 2013) tematizáló kutatásokra vagy éppen a vallásnéprajzi, vallásetnológiai vizsgálatokra (natura-kultúráról Pócs 2002, élők-holtakról Hesz 2012), illetve a kisebbségkutatásra (Kovács et al. 2013, Kovai 2017, Kovai–Bakó 2017, Bíró–Bodó 1993).

Az ismertetésre kerülő, 2017-ben megjelent *A találkozások antropológiája* című kötet (és az alapjául szolgáló 2016-ban megrendezett MAKAT nemzetközi vándorkonferencia szövegei és előadásai) retorikájukban és célkitűzésükben a fentebb vázolt nemzetközi és kisebb részben a hazai tudományelméleti hagyományokhoz nyúlnak vissza és az *idegennel*, a *bennszülötten*, a *mással* való találkozások tudományformáló; és a különféle típusú (emberek közötti, ember-természet stb.) találkozások, súrlódások, érintkezések kultúraalakító szerepeiről értekeznek. A kötet négy fejezetre tagolódik. Az első, *Kontaktzónák* című részben a találkozások elméleti, tudománytörténeti kérdéseiről olvashatunk két szöveg erejéig. Régi Tamás, a kötet egyik szerkesztője, a kontaktusok és kontaktzónák antropológiai megközelítéseit veszi számba, írásában az úgynevezett *kontaktusközpontú perspektíva* minél szélesebb körű módszertani, elméleti felhasználhatósága mellett érvel. Wilhelm Gábor a kutató és a kutatott közötti kapcsolat, a részvétel módjainak, feltételeinek és jogának problémáit járja körül és a *kontaktzóna* fogalom antropológiai és muzeológiai használhatóságát vizsgálja.

A második nagyobb, *Kapcsolatok, találkozások* című egységbe öt írás került beválogatásra, ezek az oktatás, a migráció, a hagyományőrzés tágabb témáin keresztül közelítenek a találkozások kérdéséhez, illetve egy szöveg a kutató és a kutatott – a Más, az Idegen – találkozását vizsgálja történeti antropológiai metszetben. Sz. Kristóf Ildikó írásában a Biczó Gábor szerkesztette *Az Idegen* című tanulmánykötet fedőborítóján látható kutató-kutatott közötti találkozást megörökítő fényképet (a képen Aby Warburg mosolyogva áll egy hopi indián mellett), annak keletkezéstörténetét, utóéletét, recepcióját, „bennszülött” értelmezéseit helyezi el egy olyan kultúra- és tudománytörténeti, illetve esztétikai és etikai kontextusba, amelyről maga a kötet nem igazán be-

szél. Így szó esik arról a hopi indián ellenkampányról is, amely a Warburg-féle fényképek publikálását kívánta megakadályozni. Schiller Katalin mexikói kutatásai alapján tárgyalja azokat a generációs konfliktusokat, amelyeket a különféle modernizációs folyamatok, így például az oktatás tömegessé válása eredményezett: a kultúrán belüli világok, hagyományos és modern értékrendek közötti találkozások kimenetét és konfrontációit illusztrálja. Baumann Tímea írásában azt mutatja be, hogyan járulnak hozzá az új kommunikációs médiumok ahhoz, hogy a transznacionális családok (Magyarországon élő családtagok, külföldön dolgozó apa) tagjai kapcsolatot tarthassanak egymással. A virtuális találkozások idejét, tereit és módjait elemzi. Lovas Kiss Antal tanulmányában szintén kiemelt szerepet tulajdonít a virtuális találkozásoknak. A panyolai „hagyományőrző” farsangi felvonulás kapcsán vizsgálja a falu lakossága és az elszármazott fiatalok közötti személyes és virtuális interakciók komplex összefüggéseit. Tamás Ildikó a jojkálás² számi csoportokon belüli, illetve a más etnikus csoportokkal való találkozásokban betöltött szerepéről, illetve az egyes interakciók jojkálásra (pl. jojkaszövegekre) gyakorolt radikális hatásairól értekezik. A szerző megfigyelései szerint az alapvetően vokális kódrendszert használó jojkák nyelve, amely gyakran negatív „csodálkozást” váltott ki az *Idegen* hallgatóságából, történetileg olyan, a környező *Idegen* nyelvek hangzását idéző hangzássémákkal bővült, amelyekkel pontosan a negatív jelentéseket kívánták kifejezni.

A harmadik, *Találkozások a természetfeletttel* című fejezetben két szöveg olvasható: ezek a természetfeletttel való találkozás kérdéséhez kapcsolódnak. Horváth Márk és Lovász Ádám a szörnyekkel való találkozások, illetve a szörnyek hibrid, fluid és kulturálisan *Más* testével kapcsolatos interpretációk feltárására vállalkozik. A szörnyeket nem a kultúra vagy a natura világában, hanem valamiféle ambivalens és egymásra is ható mezsgyén, határzónában helyezi el (vö. Pócs 2002). Csáji László Koppány egy kortárs keresztény megújulási mozgalom körében végzett terepmunkája alapján vizsgálja azokat a csoporttagok közötti vagy kívülállókval történő érintéstípusokat, amelyek különösen fontos csoportdiskurzusokat eredményeznek (pl. gyógyítás, energia, rezgés).

A kötet utolsó fejezete, ami külföldi szerzők angol nyelvű írásait gyűjti egy helyre, az *Anthropology of Encounters (Találkozások antropológiája)* címet viseli. Míg az első szöveg a néprajz és a szociokulturális antropológia találkozási lehetőségeit és egymásra hatásait veszi számba; a többi írás olasz, szlovák, illetve magyarországi muszlim és zsidó közösségtanulmányok példáin keresztül beszél a találkozások identitásformáló szerepéről, érintve a kisebbség- és emlékezetpolitika, továbbá az ágencia kérdéseit. Chris Hann *Against Fences; for example, between Socio-Cultural Anthropology and Néprajz* című írásában Hofer Tamás 1968-as *Current Anthropology*-ban megjelent *Anthropologists and Native Ethnographers in Central European Villages* című szövege kapcsán értekezik a saját kultúrájukat kumulatív módszerekkel vizsgáló közép-kelet európai/európai *bennszülött* ('*native*'), *nemzeti* etnográfusok és a nyugati, más kultúrákat tanulmányozó és összehasonlító kutatásokban élen járó antropológusok kapcsolatáról, illetve a diszciplínák átjárhatóságáról, illetve átjárhatatlanságáról (vö. az utóbbi évek azon tanulmányaival, amelyek a kutatói „bennszülöttség” szükségessége mellett vagy ellen érvelnek pl. Narayan 1993, Ryang 1997). Yuko Kambara a dél-szlovákiai magyar kisebbség migrációs gyakorlatira fókuszálva vizsgálja az etnikai kisebbség és a kisebbségpolitika találkozási felületeit, ellentéteit és súrlódásait. Írásában bemutatja, hogy a nemzeti politikum által megkonstruált Másik mennyiben tér el, s mennyiben hasonul az egyes kisebbségek, lokalitások által elgondolt hibrid-Mással. Donatella Schmidt, Beatrice Gaborin és

2 A jojkálás az észak-európai őshonos kisebbség, a számik (lappok) vokális énekes gyakorlata.

Giovanna Palutan két olaszországi (egy észak-olaszországi és egy római) eset kapcsán hangsúlyozzák az ételosztások/kérések kiemelt, *supermediatori* szerepét a menekültek és a befogadó ország(ok) közötti találkozásokban, és a Másíkról alkotott kép formálásában. Mindeközben érintik a reciprocitás, a kiegyenlítettlen cserék és az adó (önkéntes) és az elfogadó (menekült) közötti társadalmi kapcsolatok és kötelékek átalakulásának, létrehozásának kérdéseit. Abdessamad Belhaj a magyarországi muszlim és a nem-muszlim erkölcsi szabályok és etikai normák párhuzamosságáról, különbségeiről s a mindezek egymásra hatásairól beszél (bizalmatlanság, bűnösség érzése). Rámutat arra, hogy a kortárs vallási-erkölcsi normákkal kapcsolatos diskurzusok, illetve a különféle nyilvános diskurzusok szintjén a magyarországi muszlim nők a jelen magyar társadalmának ellenpontjaként a múlt erkölcsös magyar paraszti társadalmával találtak párhuzamokat, illetve közös vonásokat (pl. tradicionális fejkendő/hidzsáb). Belhaj szerint a legfontosabb különbség a „jelen” muszlim női öltözete és a „múlt” paraszti népviselete között a megkülönböztetésre való törekvés: míg a hagyományos magyar nők nem különböztették meg magukat a viseletük segítségével, hanem egyszerűen olyan ruhát hordtak, amely a lakóhelyük erkölcsi szabályainak megfelelt, a muszlim nők olyan ruhákat viselnek, amelyek megkülönböztetik őket a többségi magyar környezetüktől.³ Kathryn M. Hudson soron következő írásában bemutatásra kerülő fekete indián közösség tagjai szintén a múltban, a saját afrikai múltjukban keresik és találják meg a saját identitásuk és örökségük alkotóelemeiként szolgáló kulturális sajátosságokat, s magát a történeti legitimitációt. Kérchy Anna írásában zsidó származású artisták (az Auschwitzban elhunyt, kisméretű Hirsh Zoltán, Zoli bohóc; és az Ovitz-család, amelynek hét tagja azáltal menekült meg, hogy különlegességük miatt Mengele kedvenc „játékaivá” váltak) fiktív elemekkel tarkított memoárjaiban vizsgálja azokat a másság-konstrukciót szolgáló identifikációs stratégiákat, amelyek a fasiszta, illetve normatív ideológiákból és a test megaláztatásából fakadó traumákból erednek.

A kötet tehát széles palettán kínál esetelemzéseket és összefoglaló igényű elméleti írásokat az imaginárius és a megélt, megtapasztalt másik, a másság, illetve a kapcsolódó ideológiák találkozásairól, és a mindezek által kiváltott szubverzív jelenségekről. A példák azt mutatják, hogy a különféle találkozások (ideológiák, kultúrák, jelen és múlt találkozási) formálják a másokkal illetve a saját magunkkal, saját kultúránkkal kapcsolatos képzeleteinket, tudásainkat. A találkozások által folyamatosan újradefiniáljuk saját magunkat, másokat, mások hasonlóságát és másságát, illetve saját másságunkat is. Mindezek által közelebb kerülhetünk, vagy éppen eltávolodhatunk (még messzebb kerülhetünk) a másoktól, de saját identitásainktól is.

---

³ Vö. az európai, illetve magyarországi öltözködési kultúrával foglalkozó írások azon megállapításaival, miszerint a társadalom egyes (vallásos, etnikai, társadalmi nemi és kor) csoportjai, rétegei a viseletükkel mindig is próbálták megkülönböztetni magukat másoktól, és kb. a 19–20. század fordulójára dolgozták ki az elsősorban a saját közösségeikben érthető öltözködési jelzőrendszereiket (lásd erről Flórián 2004: 110–124, Tótszegi 2009).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakó B. (2017) *Tiszta munka – a látható cigányok*. Elérhető: http://www.eltereader.hu/media/2017/03/Bako_B_TisztaMunka_READER.pdf [Letöltve: 2019. 08. 14.]
- Biczó G. (szerk.) (2004) *Az Idegen. Variációk Simmetriától Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Biró A. Z. – Bodó J. (1993) Kizárási és bekebelezési technikák román-magyar interetnikus kapcsolatokban. *Antropológiai Műhely*, 1(1), 69–96.
- Crapanzano, V. (1999) Hermész dilemmája: a szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. *Helikon*, 45(4), 514–539.
- Faier, L. – Rofel, L. (2014) Ethnographies of Encounter. *Annual Review of Anthropology*, 43, 363–377. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102313-030210>
- Farkas J. – Lajos V. (szerk.) (2016) Részvételiség, megfigyelői perspektívák. *Replika*, 100(5).
- Flórián M. (2004) Az öltözködés rendszerei: táji tagolódás, viseletcsoportok. In Faragó Tamás (szerk.) *Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században*. 2. Budapest: Dico – Új Mandátum, 110–124.
- Hesz Á. (2012) *Élők, holtak és adósságok (Kultúrák Keresztútján 16)*. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.
- Horváth K. – Prónai Cs. (2000) „Retkesek” és „kényesek” között. Egy magyar cigány közösség tisztasági szokásairól. *Café Babel*, 38, 33–41.
- James, A. – Hockey, J. – Dawson, A. (1997) *After Writing Culture: Epistemology and Praxis in Contemporary Anthropology*. New York: Routledge.
- Kovács É. – Vidra Zs. – Virág T. (2013) *Kint és bent: lokalitás és etnicitás a peremvidékeken*. Budapest: L'Harmattan.
- Kovai C. (2018) *A cigány–magyar különbségtétel és a rokonság*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Meyer, M. (2017) Re-framing the Ethnographic Encounter: Les Maîtres fous. *Journal des africanistes*, 87(1-2), 198–220.
- Máté G. (2013) *Mecsek-vidék tájtörténete. Táj és ember viszonyának változása háromszáz év tükrében* (doktori disszertáció, PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs).
- Mészáros Csaba – Vargyas Gábor (vendégszerk.) (2016) *Ethno-Lore. Az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének évkönyve XXXIII*. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet.
- Narayan, Kirin (1993) How Native Is a 'Native' Anthropologist? *American Anthropologist*, 95, 671–86. <https://doi.org/10.1525/aa.1993.95.3.02a00070>
- N. Kovács T. (2007) *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Tótszegi T. (2009) *A mérai viselet változásai a 20. században. A mérai magyar női viselet és kontextusai*. Mentor Kiadó: Marosvásárhely.
- Pócs É. 2002 Natura és kultúra – halál vagy élet? Kettős lények és „emberré avatás”. In Pócs Éva (szerk.) *Mikrokozmosz, makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben (Tanulmányok a transzcendensről 3)*. Budapest: Balassi Kiadó, 165–220.
- Pozsony F. (1997) Erdélyi szomszédságok. *Ethnographia*, 108(1-2), 235–264.
- Rashid, M. – Caine, V. – Goez, Helly R. (2015) The Encounters and Challenges of Ethnography as a Methodology in Health Research. *The International Journal of Qualitative Methods*, 14(5), 1–16. <https://doi.org/10.1177/1609406915621421>
- Ryang, S. (1997) Native Anthropology and Other Problems. *Dialectical Anthropology*, 22, 23–49. <https://doi.org/10.1023/A:1006889126314>
- Stewart, M. S. (1994) *Daltestvérek*. Budapest: T-Twins–MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány.
- Vidacs B. (1985) Komasság és kölcsönösség Szentpéterszegen. *Ethnographia*, XCVI(4), 509–528.
- Viga Gy. (1999) *Utak és találkozások. Tanulmányok a népi kapcsolatok köréből (Officina Musei 10)*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.